

РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНІ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ

УДК 7.071.1-057.162 (477) (092)

Козачук О. С.

Ф. С. ЯКИМЕНКО. ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ МИТЦЯ

В статье рассмотрены основные направления творческой деятельности выдающегося украинского музыканта первой четверти XX столетия Ф. С. Якименка. Очерчен портрет педагога-музыканта в период его работы в УВПИ имени М. П. Драгоманова в Праге. Выделены особенности фортепианного творчества и исполнительской деятельности композитора-пианиста.

Ключевые слова: композитор, пианист, педагог, Ф. С. Якименко.

Basic directions creative activity of the prominent Ukrainian musician of the first quarter of a XX century of F. S. Yakimenka are considered in the article. Some are considered his line as teacher and man in the period of work of teacher-musician in UVPI of the name of M. P. Dragomanov in Prague. The features of piano creation and performance activity of composer of pianist are selected.

Keywords: composer, pianist, teacher, F. S. Yakimenko.

«...Я згадую Федора Степановича Якименка,
українського композитора,
... з великим теплом і вдячністю»
М. Колесса

Інтерес до історії української музичної культури, який з особливою силою виявився на початку ХХІ століття, спонукав вітчизняних дослідників, музикознавців до пошуку матеріалів, спогадів, листів, різного роду пізнавальної інформації про життя та творчість митців, що залишили для своїх нащадків неоціненну мистецьку спадщину. Особливе місце у низці повернутих з забуття імен належить визначному музиканту Федору Степановичу Якименко (старший брат Якова Степового).

Талановитий, європейського рівня композитор, який плідно працював у різних сферах музичного мистецтва, - яскраве явище української культури. Як композитор, піаніст, педагог, диригент, автор чималої кількості музикознавчих статей і літературних нарисів, він, поряд з М. Лисенком, К. Стеценком, Я. Степовим, С. Людкевичем зробив вагомий внесок у вітчизняну музичну культуру [13].

Значне місце у багатогранній діяльності митця займали педагогічна робота. Після закінчення Петербурзької консерваторії (1900, кл. композиції М.А.Римського-Корсакова) протягом майже 25-ти років з успіхом викладав теоретичні предмети у музичних закладах Тифлісу, Ніци, Харкова, Петербургу.

У 1924 році талановитого педагога-музыканта було запрошено на посаду декана музично-педагогічного факультету в Українському Високому Педагогічному Інституті імені М. П. Драгоманова, який було засновано у 1923 році, як Вищий педагогічний заклад з метою підготовки педагогічних кадрів для українських шкіл нижчого типу та для позашкільної освіти серед українського населення. Хоча Педагогічний Інститут організовувався як дворічний заклад, проте перед відкриттям його учбові плани були пристосовані до трирічного курсу навчання, а у 1925-1926 навчальному році курс інституту був розширений до 4-х років. Саме з цього часу УВПІ імені М.П.Драгоманова почав існувати на загальних засадах вищої школи. Серед студентів закладу – уродженці Наддніпрянщини, Буковини, Галичини, Бесарабії. Навчання було безкоштовним. Студенти отримували державні стипендії.

Величезна і напружена робота Федора Степановича у празький період його життя як талановитого організатора навчального процесу, досвідченого викладача та активного

культурно-освітнього діяча становить доміную в загальній картині його багаторічної педагогічної діяльності.

Висока обдарованість Ф. С. Якименка, палкий ентузіазм, значний авторитет і організаторські здібності мистця сприяли тому, що йому вдалося згуртувати педагогічний колектив, до складу якого входили видатні вчені, композитори, музикознавці. Визначний український вчений Д. Чижевський викладав курс музичної естетики, український музикознавець Ф. Стешко - курс історії розвитку світової музичної культури і української музики, талановитий композитор і піаніст Н. Нижанківський - цикл музично-теоретичних дисциплін (гармонію, контрапункт, музичну форму) і спеціальний інструмент фортепіано. Серед викладачів музики Українського Високого Педагогічного Інституту були також З. Лисько (асистент Ф. Якименка), В. Січинський, М. Чикаленко, П. Щуровська-Россіневич (колишня асистентка О. Кошиця) та ін. З метою посилення викладацького складу факультету Якименко запрошував на роботу О. Кошиця, листувався з Ф. Колессою. Поряд з учбовою роботою академічний персонал інституту проводив інтенсивну науково-видавничу діяльність: лекційні курси, підручники, наукові праці професорів інституту виходили переважно в Українському видавничому фонді. Якименко, зокрема, написав і видав у Празі (1926 р.) «солідний», «фаховий» підручник з гармонії «Практичний курс науки гармонії» українською мовою - перший у вітчизняній музичній літературі, побудований у вигляді лекцій. Радо зустріли видання на Україні: «Із книжок по музиці треба вказати на прекрасний «Підручник гармонії» Ф. Якименко», - сповіщав у 1927 році читачів на сторінках свого січневого номеру журнал «Музика».

У своїй педагогічній діяльності Федір Степанович поєднував викладання гармонії з навчанням студентів гри на фортепіано. Серед учнів того часу – М. Колесса, З. Лисько, І. Копилів, Д. Равич, Б. Левитський, Я. Масляк та ін. Для всіх, хто прагнув навчатися, здобувати ґрунтовні знання, підвищувати свій фаховий рівень, творча особистість Якименка-педагога була «не аби якою притягальною силою» [9]. Музикант величезних можливостей і першокласної школи – таким сприймали свого декана студенти музично-педагогічного відділу УВП імені М.П. Драгоманова. Адже мистецька діяльність Ф.С. Якименка першої чверті ХХ століття була осяяна оточенням найвеличніших вітчизняних та світових зірок культури – М.О. Балакірева, М.А. Римського-Корсакова, А.К. Лядова, О.К. Глазунова, О.М. Скрибіна, І.І. Слатіна, В. Сокальського, О.Й. Горовиця, Р.В. Геніки, Є.Я. Белоусова, С.П. Дягілева, М.Д. Кальвакорессі, К. Фламмаріона, М.М. Черепніна, І.Ф. Стравінського. Вражали також масштабність та інтенсивність творчості митця, у мистецькому доробку якого опера «Фея снігів» (за Г. Х. Андерсеном), балет (без назви, на лібрето К. Кальвакорессі), симфонічні та камерно-інструментальні твори, опуси для духових інструментів (флейти, кларнету, гобою, валторни, арфи), обробки народних пісень, «духмяні» романси на вірші М. Лермонтова, О. Плещеева, А. Майкова, С. Надсона, О. Толстого. Чільне місце у доробку Ф. Якименка посідали фортепіанні опуси, які охоче включав до свого концертного репертуару, Олександр Горовиць (дядько всевітньо ушлявленого Володимира Горовиця).

Незважаючи на важкі умови роботи, фахова підготовка студентів на музично-педагогічному відділі інституту, який складався з інструментального (фортепіано, скрипка) та вокального (вокальний спів, диригування) підвідділів, була досить інтенсивною. Федір Степанович приваблював студентів своїм педагогічним хистом, мистецьким талантом та надзвичайно високими моральними якостями. За спогадами П. Маценка, який виконував обов'язки старости відділу і тісно спілкувався з деканом: «Якименко був вирозумілим, товариським, обов'язковим, словним і одвертим, але до суворости вимагаючим праці від студентства й підпорядкованих йому осіб. Одвертості його побоювались...» [10].

Таким же «до суворости вимагаючим» був Якименко і на лекціях з гармонії. За спогадами М. Колесси, студента першого року існування УВП, професор дуже «прискіпливо» перевіряв домашні завдання своїх студентів, уважно слідкував за виконанням початкових правил гармонії, звертав увагу на заборонені суворим стилем квінти, октави, найменші відхилення у голосоведенні та ін. Цілковита зміна і повне перевтілення відбувалось з Якименком під час його індивідуальних занять з студентами по фортепіано.

Саме тоді, за спогадами М. Колесси, «можна було розгадати і відчутти доброту й сердечність хорошої, щирої людини» [9]. Вихований на творчості «піаністичної тріади» Ф. Шопена, Р. Шумана, Ф. Ліста Федір Степанович у репертуарному плані, як педагог-музикант, особливе тяжіння виявляв до фортепіанної спадщини композиторів докласичної та класичної стильових епох. Велике значення надавав вивченню творів Й.С. Баха («Добре темперований клавір») та Л. Бетховена (Фортепіанні сонати), які склали міцну основу індивідуальних програм студентів класу. З яскравих студентських спогадів М. Колесси, ретельним було, зокрема, опрацювання на уроках з викладачем Прелюдії і фуги Баха № 5, D-dur та фортепіанної сонати Бетховена № 12, As-dur. Хоча свідчення вихованців Ф.С. Якименка про викладання композитором-піаністом гри на фортепіано занадто стислі та обмежені, проте відомо, що після переїзду у 1927 році до Франції, митця було запрошено до Парижу на посаду професора по класу фортепіано до Нормальної Російської консерваторії, а з 1932 року - він віце-директор цього усього закладу.

Живий та енергійний у роботі, Ф.С. Якименко не обмежував свою діяльність лише викладанням учбових дисциплін. Виступав з авторськими концертами у найбільшому концертному залі Праги та в «Студентському Домі на Нуслах», які організували його студенти Б. Левитський, З. Лисько, а також концертах, що їх влаштувала українська громада. Як піаніст проводив велику просвітницьку роботу в тісному колі шанувальників свого таланту: «Ми не раз просиджували вечори у бл. П. М. Шаповала, слухаючи його гри та незвичайно цінні критичні огляди світової музики або оцінки окремих композиторів», - писав у своїх спогадах заст. Голови Українського Громадського Комітету у Празі Н. Григорієв [11]. В 1926 році Ф.С. Якименко концертував у Німеччині.

У витоків формування особистості Якименка-піаніста, його художніх смаків стояв М.О.Балакірев. Саме він, за спогадами музиканта, був першим, хто відкрив для майбутнього митця світ фортепіанної музики, «новий невідомий світ звуків» [2]. За часи навчання у Придворній співацькій капелі (1886-1895) юний вихованець мав щастя кожного вечора слухати у виконанні талановитого композитора-піаніста фортепіанні опуси Шопена, Шумана, Ліста, а також власні імпровізації свого наставника. Мистецтво гри на фортепіано опановував у Придворній співацькій капелі під керівництвом А.Я. Горбунова (до 1895 р.), у Петербурзькій консерваторії (кл. Ф.Ф. Черні, 1895-1900), згодом, «для більш успішної гри» на інструменті, продовжив фортепіанні студії у О.М. Скрябіна (1906, Швейцарія). Творче спілкування з найкрупнішим музикантом зміцнило любов до інструменту і «піднесло» зацікавленість до фортепіанного виконавства ще більше. Неабияку роль у формуванні та становленні артистичної особистості митця відіграло також його піаністичне оточення, до кола якого входили яскраві вихованці визначних педагогів-піаністів М.Г. Рубінштейна, О.М. Скрябіна, С.О. Малозьомової - Р.В. Геніка, О.Й. Горовиць, О.О. Розанова-Нечаєва. Працюючи в крупних культурних центрах країни Якименко мав також нагоду слухати гри визначних концертуємих піаністів сучасності – С. Танєєва, О. Зілоті, Л. Гофмана, П. Луценка та ін.

Спогадів і свідчень сучасників про виконавську майстерність Якименка-піаніста не так і багато. Але його концертно-виконавська діяльність широко і систематично висвітлювалась на сторінках «Русской Музыкальной Газеты», найкрупнішого музичного видання того часу. Цінним є також той факт, що про фортепіанну гру Якименка писали не аматори, а фахівці.

За свідченням Р.Геніки, М. Хлебнікова, С.Жука, М.Колесси, П. Маценка, які тісно спілкувалися з митцем і неодноразово слухали його гри, Якименко був «чудовим», «хорошим» піаністом і безупинно працював над вдосконаленням свого виконавського рівня протягом усього творчого життя. Виступав у Тифлісі (1903), Ніцці (1904), Харкові (1907-1911), Полтаві (1908), Петербурзі (1915-1918), Парижі (1923, 1928), Празі (1925). Як піаніст-лірик він був далекий від патетики, зовнішнього блиску та чистої віртуозності. У виконавстві Якименка музичні критики того часу відзначали вишуканість, чутливість дотику до клавіш, тонку поетичність, пристойний рівень технічної майстерності, цікаву інтерпретацію виконуваних творів. А така характерна для виконавського стилю піаніста риса як шляхетність, характеризувала його і як людину. У концертах виконував переважно свої

твори і, напевно, був найкращим їх інтерпретатором. Виступав як соліст, акомпаніатор та ансамбліст. На сцені демонстрував внутрішню зібраність, грав наче для себе, сповна віддаючись натхненню. Про рівень виконавської майстерності Ф. Якименка красномовно свідчить і той факт, що за часи перебування у Харкові він неодноразово виступав як піаніст-ансамбліст у фортепіанному дуеті з О. Горовицем.

Федір Степанович першим знайомив публіку із своїм фортепіанними опусами, які посідали чільне місце у масштабній спадщині митця, популяризуючи таким чином свою оригінальну творчість. Фортепіанний доробок композитора складається з окремих мініатюр та кількох програмних циклів - «Розповідь мрійливої душі» (12 поетичних мініатюр), ор. 39; «Зоряні мрії», ор. 42; «Сторінки примхливої поезії» (9 ескізів), ор. 43. Помітне місце у фортепіанній творчості Якименка дожовтневого періоду займає технічний етюд та жанр прелюдії, які знайшли своє втілення у створенні декількох циклів з великою кількістю номерів, що було, на думку музикознавця В. Клима нетиповим для української фортепіанної музики того часу. У творчому доробку митця є також твори великої та розгорнутої форми («Фантастична соната», поема «Уранія», присвячена К. Фламмаріону, «Фантастичне скерцо», сповнена романтичного пафосу «Фантазія») й ансамблі: «Весною в Альпах», «Руїни Римського форуму», «В Люксембурзькому саду», «Під склепіннями собору Паризької Богоматері», ор. 41, які були створені під впливом закордонних подорожей.

Для творчості Якименка, композиторське обдарування якого «дуже високо» оцінював Скрябін і висловлював «велике задоволення» з приводу його мистецьких успіхів, характерне досконале володіння формою і знання композиторської техніки [14], [15]. Витончені, «завжди аристократично-вишукані» фортепіанні опуси, в яких композитор «...суміщає новизну з музичною благовихованістю», насичені цікавими колористичними та стилістичними знахідками. Ретельно відпрацьовані, сповнені настрою, мальовничості та фантазії фортепіанні твори Якименка майстерно втілюють митцеві художні враження композитора. Сюжетів і настроїв «злободенних, тривіальних» композитор уникає.

Якименко дивиться на світ очима поета і дитини. Можливо, саме тому в його фортепіанній спадщині знаходимо п'єси для дітей, які можуть бути з успіхом використані як репертуарний матеріал – в педагогічному процесі навчання гри на музичному інструменті, так і ілюстративний – для слухання музики. Вони розширюють музичний світогляд юних виконавців, сприяють накопиченню їх слухового досвіду, розвитку і вдосконаленню музичного смаку.

Центральне місце у фортепіанних творах Якименка, пов'язаних з дитячою тематикою, належить циклам «Ігри», ор. 34 («Гра в піжмурки», «Гра в схованки») та «П'ять прелюдій», ор. 23 («Фантастична казка», «Колискова», «Сон дитини», «Сон матері», «Пробудження»), кожна з п'єс яких сприймається як цікавий епізод з дитячого побуту. Автору пощастило знайти також змістовну інформацію щодо «Дитячого альбому» Ф. Якименка, яка збагачує нашу уяву про загальну картину української дитячої інструментальної музики початку ХХ століття. З деякими, «чарівливими» опусами колекції п'єс (Вальс, Колискова) композитор-піаніст ознайомив харківську публіку у камерному зібранні Харківського відділення ІРМТ 16 жовтня 1910 року і «обворожив» слухачів, у повному розумінні цього слова, «вишуканою м'якістю та витонченістю» свого виконання [6].

Мініатюри Якименка входили до збірок серії «Український Педагогічний Репертуар», над упорядкуванням, редагуванням і підготовкою до друку якого працювали Г.Беклемішев, В.Золотарьов, Л. Ревуцький, Г. Курковський і (епізодично) В.Косенко. Серед них: «Маленьке скерцо», ор.40, №3; «Багатель», ор. 48, №1; «Вечірня мелодія», ор.48, №2 (II ступінь складності); «Сільський пейзаж», ор.39, №2; «Садок спить», ор.39, №12 (III ступінь складності); «Весняні мрії» ор. 48, №3; «В вечірню сутінь», ор. 39 (IV ступінь складності). Фортепіанні п'єси Ф. Якименка були відібрані до систематизованого видання за високими естетичними критеріями визначних митців не лише з урахуванням потреб тогочасного музичного середовища, а й з перспективою на далеке майбутнє.

Більша частина фортепіанних творів композитора пройшла випробування часом. Їх залюбки виконували сучасники композитора Олександр Горовиць, Софія Полоцька-Ємцова, Сергій Тарновський, Надія Лаврівська-Біленька, їх включали до своїх концертних програм

піаністи - лауреат Міжнародного конкурсу ім. М. Лонг-Ж. Тібо в Парижі (1983), Заслужений артист УРСР Володимир Винницький, Марія Цісик, Юліана Осінчук (перша виконавиця у ЗДА «Шести українських мелодій» Ф. Якименка), Любов Жук, фортепіанний дует у складі Любові та Іриней Жуків, які з успіхом популяризували фортепіанну творчість українського митця у Канаді та ін.

Тож як колись, так і зараз вони можуть бути окрасою учбових та концертних програм піаністів. Необхідно лише пам'ятати про застереження самого композитора, які він висловив у першому виданні свого двотомного фортепіанного доробку щодо виконання своїх «тендітних створінь»: «Автор вважає за необхідне попередити артистів-виконавців, що ці твори потребують надзвичайно тонкого нюансування - шляхетності, смаку, а також можливої гармонії душі автора та виконавця. Подібне сполучення сприятиме найбільш точному відтворенню мрійливо-примхливих настроїв композитора».

Важко переоцінити ту роль, яку відіграла багатогранна діяльність визначного митця в історії музичної культури України. Автор першого українського підручника з гармонії, перший декан музично-педагогічного факультету в Українському Високому Педагогічному Інституті імені М.П. Драгоманова, перший вчитель з гармонії І. Стравінського, М. Колесси, П. Печеніги-Углицького, один з перших вітчизняних композиторів дожовтневого періоду, який плідно працював у сфері створення українського фортепіанно-педагогічного репертуару, збагатив жанрову сферу інструментальної музики та урізноманітнив її стильову палітру, талановитий педагог-музикант, який сприяв становленню професійної музичної освіти на Україні, обдарований піаніст - таким привабливим вимальовується творчий портрет митця шанувальникам української музики ХХІ століття з відстані часу. Неординарна, яскрава творча особистість Федора Степановича Якименка спонукає уважніше придивитися до цього видатного музиканта, глибше ознайомитися з його мистецькою спадщиною, популяризувати найціннішу з художньої точки зору частину фортепіанного доробку митця, тим самим віддаючи йому належну, хоч і запізнілу шану співвітчизників.

Література

1. Акименко Ф. Автобиографическая заметка. - РМГ. - 1911 - №11-12. - С. 278, 286-287.
2. Акименко Ф. Из воспоминаний о М. А. Балакиреве. - РМГ. - 1915, № 19-20. - С. 339.
3. Богданов-Березовский В. Из воспоминаний о музыкальной жизни революционного Петрограда // Музыкальное наследие: Сборники по истории музыкальной культуры СССР. - Т. III. - М., 1970. - С. 354.
4. Булат Т. Уперше про Федора Якименка //Музика. - 1988. - № 4. - С.30.
5. Геника Р. Корреспонденция из Харькова. //РМГ. - 1907. - № 9-10. - С. 293.
6. Геника Р. Корреспонденция из Харькова. //РМГ. - 1910. - № 49. - С. 1108.
7. Козачук О. Забута музика ... Забуті імена ... Нариси про композиторів ХІХ - першої половини ХХ століття (з архівних розвідок). Начальний посібник. - К.: Музична Україна, 2008 - С. 76-108.
8. Лисенко І. Музики сонячні дзвони: Статті, рецензії, спогади. - К.:Рада, 2004.
9. Лисенко І. Музична культура України у спогадах, матеріалах, листах. - К.:Рада, 2008. - С. 154, 155.
10. Маценко П. Федір Якименко // Новий шлях. - Вінніпег, Манітоба. 8 березня 1954. - Ч. 20. - С. 3.
11. Маценко П. Федір Якименко //Новий шлях. - Вінніпег, Манітоба. -2 квітня 1954. - Ч. 27. - С. 3.
12. Муха А. Композитори України та української діаспори. Довідник. - К.: Музична Україна, 2004.
13. Придаткевич Р. Чому я Вибрав Таку Програму (З української музики) // Новий шлях. - Вінніпег, Манітоба. -23 червня 1943. - Ч. 50. - С. 30.
14. Рубцова В. Александр Николаевич Скрябин. - М.: Музыка, 1989. - С.272.
15. Скрябин А. Письма. - М.: Музыка, 1965. - С. 529, 530.
16. Стравинский И. Статьи и материалы. - М.: Сов. комп., 1973. - С.444, 499.